

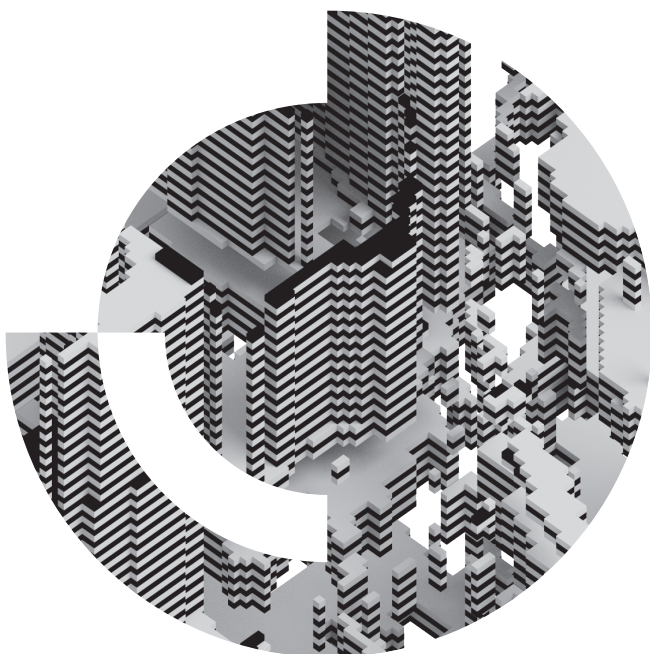
DIRCNA

VII/02

a designkultúra folyóirata

_városírás

Disegno

A DESIGNKULTÚRA FOLYÓIRATA

Szaklektorált, szabad hozzáférésű tudományos folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai:

VICTOR MARGOLIN, PROFESSOR EMERITUS: UNIVERSITY OF ILLINOIS (1941–2019)

Roy Brand, Associate Professor: Bezalel Academy of Arts and Design, Jerusalem

Loredana Di Lucchio, Professor: Sapienza University of Rome

Jessica Hemmings, Professor: University of Gothenburg

Lorenzo Imbesi, Professor: Sapienza University of Rome

Kapitány Ágnes, emerita professzor: MOME Budapest

Kapitány Gábor, egyetemi magántanár: MOME Budapest

Viktor Malakuczi, Research Fellow: Sapienza University of Rome

Szőnyi György Endre, egyetemi tanár: SZTE; Visiting Professor: CEU

Szerkesztők: Gyenge Zsolt, Horváth Olivér, Szentpéteri Márton;
Wunderlich Péter (projektmenedzser). Alapító szerkesztő: Fiáth Heni (2014–2018).

Arculat: Skrapits Borka

Célkitűzések:

A Disegno a designkultúrák minden aspektusáról és minden szereplőjétől – alkotóktól, teoretikusoktól, kritikusoktól, menedzserektől és oktatóktól – vár kritikai természetű tanulmányokat, esszéket és recenziókat. A designkultúra fogalmát tágan értjük: célunk a tervezett környezet, s a vele kapcsolatos praxisok és diskurzusok világának együttes vizsgálata. E poszt-diszciplináris szemlélet túllép a művészet, a vizuális kultúra és a design világának megkülönböztetésén, s a kreativitáshoz kötődő témák összessége iránt fogékony. Amellett, hogy vitaforumot biztosítunk a designkultúrával törődő szerzők számára, célunk, hogy ily módon a designkultúráról folyó beszéd létjogosultságát is erősítsük a hazai tudományosságban.

Minden tanulmány két külső bíráló általi anonim lektoráláson (double-blind peer review) esik át.
Publikációs díjat nem számítunk fel.

Kapcsolat: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Budapest, Zugligeti út 9–25.
disegno@mome.hu

A Disegno teljes tartalma elérhető online: disegno.mome.hu

Felelős kiadó: Koós Pál

Kiadó: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.

ISSN: 2064-7778 (nyomtatott) **ISSN:** 2416-156X (online)

Creative Commons Licenc

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 Nemzetközi licenc alapján használható fel.

Tartalom

előszó

- 004** Szentpéteri Márton: Városírás, városbeszéd

tanulmányok

- 010** Novák Veronika: Páratlan Párizs – Metropolisz-élmény a modernitás előtt
- 032** Borda Réka: Kié a(z irodalmi) város? Genderkérdések az írott terekben
- 050** Ady Mária: „Bovaryné a panelban”: Lakótelep a francia filmekben
- 074** Sirató Ildikó: Budapest, színházi város
- 092** Őry Júlia: „Tisztelt Kollégánk! Közös játékra hívjuk...”:
A Keszthely ’81 pályázat a kelet-európai konceptuális városépítészet kontextusában
- 112** Hulesch Máté: A város mint konkrét utópia:
Henri Lefebvre városelméleti munkássága a spekulatív designelmélet kontextusában
- 130** Jakabfi-Kovács Boglárka: A nemnövekedés alakú tér.
A köztértervezés lehetséges új körvonalai

esszék

- 154** Hámori Péter: Város és homok
- 168** Kulcsár Géza: Arkhé-tech-túra: A város mint kozmológiai intervenció
- 178** Dobos Bence László: Atmoszférikus séták
- 188** Bánki Éva: Egy múlt nélküli város emlékezete.
Brazíliaaváros a történelem és a kultúra tükrében
- 200** Barta Fruzsina és Horváth-Farkas Zsófia: Átmeneti város.
Tartós ideiglenes városi beavatkozások Hollandia nagyvárosaiban

- 210** **a szerzőkről**

PÁRATLAN PÁRIZS

METROPOLISZ-ÉLMÉNY

A MODERNITÁS ELŐTT

Novák Veronika

ABSZTRAKT

Az utóbbi években a város megtapasztalásának kutatása egyre erősebben nyit az eddig elhanyagolt érzékszervek bevonása és a városi tér problémája felé. A tanulmány fókuszában a késő középkori és kora újkori Párizs mint nagyváros élménye, azon belül is kiemelt példaként egy meglehetősen szűk jelenségkör, a különféle mesterségekhez kapcsolódó hangok és ezek kulturális közege áll. A város megtapasztalását és hangzó környezetét vizsgáló kutatások általánosabb áttekintése után azt vizsgálom meg, hogy az utcai árusok kiáltásai, a hivatalos kikiáltó hirdetései és a gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos harangozás hogyan világítják meg első körben a városi mesterségek térbeliségét, a városi fogyasztást és a szabályozás logikáját, másodsorban pedig hogy ezek a hangok és a rájuk épülő irodalmi, vizuális és zenei műfajok milyen képet adnak a premodern metropoliszról és annak élményéről.

#városi tér, #soundscape (hangzó táj), #mesterségek, #utcai árusok, #kikiáltás

https://doi.org/10.21096/diseigno_2023_2nv

A középkori és kora újkori város megélésének és reprezentációjának problémáját régóta kutatják a történészek, ám az utóbbi évtizedek mintha kinyitnák, többdimenzióssá tennék a vizsgálatokat. A korábbi tanulmányok inkább a jogi és politikai keretekre, társadalmi és gazdasági jelenségekre vonatkoztak, és az írott források mellett nagy szerep jutott a város képi ábrázolásainak. Az újabb kutatások egyrészt földközelié válnak azzal, hogy kiemelten koncentrálnak a városi térre, és a térelemekhez köthető információkra – ezzel beilleszkednek a térbeli vagy földrajzi fordulat (*spatial turn*), a térinformatikai rendszerek (GIS, *Geographical Information System*), illetve a térképezés (*mapping*) és a *critical cartography* újabb irányzataiba (Novák 2009). Másrészt megfigyelhető, hogy a vizsgálódások tudatosan nyitni kezdenek az érzékszervek szélesebb skálája felé, amikor a jelenségek és tapasztalatok elemzésekor a látvány mellé beemelik a szagélményt vagy éppen a hangzó környezetet. Ezek a kutatások az érzékelés (*sensory experiences, history of the senses*) felfutó irányzataihoz kapcsolódnak (Cockayne 2007; Cowan és Steward 2007). Ezekben a keretekben jelen tanulmány fókuszában a késő középkori és kora újkori Párizs mint nagyváros élménye, azon belül is kiemelt példaként egy meglehetősen szűk jelenségkör, a különféle mesterségekhez kapcsolódó hangok és ezek kulturális közege áll. A város megtapasztalását és hangzó környezetét vizsgáló kutatások általánosabb áttekintése után azt vizsgálom meg, hogy az utcai árusok kiáltásai, a hivatalos kikiáltó hirdetései és a gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos harangozás hogyan világítják meg első körben a városi mesterségek térbeliségét, a városi fogyasztást és a szabályozás logikáját, másodsorban pedig hogy ezek a hangok és a rájuk épülő irodalmi, vizuális és zenei műfajok milyen képet adnak a premodern metropoliszról és annak élményéről. A téma azért különösen izgalmas, mert Párizs ebben az időben is rendkívül sűrűn lakott nagyváros volt, ráadásul már ekkor is sokan úgy gondolták, hogy Párizs különleges és ikonikus hely – nem véletlen, hogy a középkorban is elsütöttek olyan szóvicceket, amelyek Párizst a Paradicsomkerthez hasonlították (*Parisius – Paradisus*), vagy éppen páratlan voltát emelték ki (*Paris sans pair*). Ehhez a képhez pedig hozzátartozik a városi mesterségek hangzó közege is.

A VÁROSI TÉR ÉLMÉNYE MEGFIGYELÉS ÉS BEJÁRÁS KÖZÖTT

Számos forrással és módszerrel rendelkezünk ahhoz, hogy a középkori és kora újkori városok, köztük Párizs terének hétköznapi megtapasztalását és korabeli elképzelését vizsgálni tudjuk, kiderítsük, mit is jelentett a város a lakóinak, mit tartottak fontosnak, illetve a városi társadalom hogyan használta fel, töltötte ki, alakította a városi épített környezet elemeit. A többé-kevésbé sematikus vagy éppen idealizált városábrázolások elemzése például rámutat arra, hogy milyen elemeket tartottak a legfontosabbnak a városlakók: a pecséteken vagy korai térképeken megjelenő városok csupán falak és kapuk kombinációjából állnak, a városon kívüli terület pedig pusztaságként, üres területként jelenik meg. Ez a városi közösség különleges jogállását, a vidéktől való teljes különbözőség szándékát fejezi ki, még akkor is, ha más források alapján a város és környezete közötti rugalmas átjárásra tudunk következtetni (Boone és Lecuppre-Desjardin 2012). A városi térben lejátszódó hatalmi rítusok és az elit által kezdeményezett építkezések jóval gyakorlatiasabb módon, de ugyanúgy egy idealizált város képét rajzolják meg, melyben nagy szerepet játszanak az egyházi épületek és ereklyéik, a tágasabb közterek és széles utcák, a vesztőhelyek, kutak, csatornák, harangtornyok, céhházak, kihirdetőhelyek és vásárcsarnokok (Boone 2002).

A vizuális forrásokhoz visszatérve azt látjuk, hogy a középkor végi városábrázolások tényszerűnek és részletgazdagnak tűnő példányai valójában kitalált keretbe illesztett konkrét elemek. Így számos különálló épületet azonosíthatunk, ám az összkép nem tükrözi a valós városi teret. Ez a helyzet a Limbourg fivérek által festett, Berry hercegének szánt óráskönyv miniatúráinál, de ugyanezt tapasztaljuk a 15. század végén megjelenő, sorozatba rendezett portrészzerű, madártávlati városábrázolásoknál, mint Hartmann Schedel Világkrónikája, vagy éppen a perspektivikusan, madártávlatból ábrázolt városalaprajzoknál is, amelyeknek az első példányát Jacopo de' Barbari Velence térképe jelenti (Schulz 1978).

Az elbeszélő források, városi naplók és helyi történeteket is rögzítő krónikák a teret az események helyhez kötése révén teszik elérhetővé. Egyes tanulmányok szerint így kibonthatóvá válik a szerzők mentális térképe, hiszen a szövegben említett térelemekből összeállhat a szerző fejében létező szubjektív város képe. Andrej Lazarev 15-16. századi Párizsra vonatkozó elemzése rámutat, hogy egészen más módon fogták fel a várost a párizsi lakosok és az idegen utazók: az utazók naplói és az útikönyvek a városfalakra, a Szajnára, a város felosztásaira koncentrálnak, és leírásaikban fontos szerepet játszanak a templomok és a hatalom épületei. A helyi lakosok a városban szétszórt térelemeket jegyzik fel, hangsúlyosan megjelenítve a saját munka- vagy lakhelyük környékét, illetve, meglepő módon, a kivégzések helyszíneit (Lazarev

2012). A veszthelyek kiemelkedő jelenlétére mutat rá a 14. századi helyi krónikák elemzése is, melyet a szerző úgy értelmez, mint egyrészt a királyi hatalom térnyerését, másrészt pedig a krónikaírók ezzel kapcsolatos érzékenységét (Guyot-Bachy 2004). A naplókban feljegyzett és helyhez kötött bűntények hasonlóképpen a szerzők érzékenységére, félelmeire mutatnak rá: függetlenül a tényleges bűnügyi statisztikáktól, a 16. század második felében élő jogász (tehát bűnügyi kérdésekben jártas) Pierre de l'Estoile feljegyzéseiben kiemelt figyelmet szentel egyrészt a város központi helyein elkövetett erőszakos büntetteknek, amelyeket előszeretettel köt templomokhoz vagy a királyi hatalmat jelképező középületekhez, másrészt pedig a gyakran szolgák által, a házon belül, a legszűkebb magánterekben (ágyban, tűzhely előtt) elkövetett gyilkosságoknak. Ez a mintázat a jómódú gazda korabeli félelmeit mutatja a közrend felborulásán, a hatalom meggyengülésén, az alárendeltek lázadásán keresztül (Roussel 2012, 67-77, Novák 2019). A narratív forrásokból kibontható térkép tehát nem egyszerűen tükrözi a városlakók és a szerzők fejében működő térfelfogást, hanem jóval általánosabb kulturális jelenségekre, attitűdökre is rávilágít.

Visszatérve a város terére, a város élményének kiemelt fókuszpontját jelenti az utca, az itt zajló tevékenységek, amelyeknél megfigyelhető a közösségi és magánterek közötti határok maitól eltérő elhelyezkedése. A modernitás előtt az utcák információs központok voltak, itt történt a hivatalos tájékoztatás kihirdetés, kiplakátolás vagy éppen prédikációk formájában, ahogy számos vallási és világi rítus is, amelyek a hatalmi viszonyokról, dinasztikus változásokról, háborús győzelmekről és békekötésekről, csodákról tanúskodtak a résztvevőknek és nézőknek. Sok későbbi zártkörű, belső terekben helyt kapó tevékenység a 17-18. század előtt még a szabad ég alatt, az utcákon, nyilvánosan történt: ilyen a tájékoztató mellett a színjátszás és a büntetésvégrehajtás is. Fontos szerepet játszottak az utcákra nyitott épületrészek is: a városházák nagy ablakai, ahonnan a bent meghozott döntéseket hirdetik ki, az itáliai városok loggiái és árkádjai, amelyek a bíraskodás gyakori helyszínei (Jaritz 2001, Clarke – Nevola 2013). A mindennapi élet szokásainak és tárgyainak vizsgálata vagy éppen a városi tevékenységeket ábrázoló képek értelmezése is arra mutat, hogy az utca és a lakóhelyek, az utca és a műhely közötti átjárás intenzívebb ekkoriban, mint a későbbi korszakokban, a műhelyajtót a céhszabályok alapján kötelező nyitva tartani, a társas élet, szomszédok közti beszélgetések az utcán, a nyitott ajtóknál állva zajlanak, és sok közösségi étkezést az utcán rendeznek meg (Contamine 1988, 463).

A mentális térképek statikus térélménye, az utcai szociabilitás és rítusok mellett érdemes figyelmet fordítani a város dinamikus bejárására, a sétára is. Maga a séta a város megtapasztalásának földhözragadt, gyakorlatias módját jelenti, szemben mondjuk azzal, ha egy magas toronyból tekintünk le rá vagy éppen egy térképen keresztül próbálunk

meg áttekintő, szintetizáló tudást szerezni róla. Michel de Certeau szerint emellett a kiválasztott útvonal bejárása egy város utcáin keresztül olyan, mintha valamilyen módon a sétáló írná meg a város terét, hiszen egy már létező anyagra alapozva egy személyes, saját utat építünk fel (Certeau 2010, 117–19, 123–25). Egy séta a középkori városban teljes alámerülést is jelent a városi közegben és mindabban, amit ez jelenthet: az épített környezet, az utcák és az épületek, a városi tevékenységek hangja és szaga, a városi hatóságok és a lakosok által sugárzott üzenetek, a különböző társadalmi csoportok együttes jelenléte, a látható és láthatatlan határok lenyomata (Roux 1995, De Vivo 2016, Eckstein 2016).

A séta élménye azonban más módokon is megjelenik. A 16-17. században Michel de Certeau meglátása szerint a tér megtapasztalása, szó szerint vett bejárása mentén bontakozik ki a tér bemutatása is. Ez azt jelenti, hogy valamely hely azonosításakor nem a földrajzi koordinátákat, a pontos címet adják meg, és nem is térképet használnak (hiszen ilyen nemigen volt), hanem elmagyarázzák, hogyan lehet odajutni, akkor is, ha nem a hallgató odairányítása a cél. Erre lehet jó példa a kegyelemkézés reményében elmondott és leírt bűnesetek, vagyis a kegyelemlevelek (Zemon Davis 1987, Gauvard 1991) bűneseteinek a leírásában használt néhány helymeghatározás. Egy párizsi prostituált például így pontosítja a bűntett színhelyét: „annak a háznak az ajtajában, ahol lakik, elég közel a Pont Neufhöz, ahogyan az Ágoston-rendiek kolostora felé megyünk”. Jehan Corbarant kegyelemlevelében szintén úgy határozza meg egy kocsmá helyét, ahogyan gyaloglás közben oda lehet találni: „a Kereszt házjel alatt, a Saint-Severin keresztesződés közelében, ahogyan a Maubert tér felé megyünk, Thibaut Cressart mester házában” (Novák 2018, 73-74). Certeau szerint ugyanez a hozzáállás figyelhető meg kora újkori képi forrásokon, térképeken is, amikor azt látjuk, hogy a leíró fizikai jelenléte részét képezi a térábrázolásnak, amelybe beépítik a megtapasztalás élményét. A tenger egyre pontosabbá váló térképein egy ideig még odarajzolnak egy-egy hajót és néhány tengeri szörnyet, a nagyon részletes perspektivikus madártávlati várostérképeken pedig rendszeresen megjelenik a munkájába merülő festő, földmérő, esetleg néhány helyi előkelő. Ez az elem a megtapasztalás és feldolgozás folyamatát kézzel foghatóvá téve mintegy hitelesíti a városportrét. (Certeau 2010, 142-145)

A városbejárás egyik speciális problémája az ismerős tér, konkrétan véve a városnegyed, az *urban village* jelensége. A premodern városi kultúrában a szomszédság, a városnegyed lenne az az ismerős és valóban használatba vett közeg, amely így funkciójában a falusi közösségre hasonlít az egyének mindennapi foglalatosságai, a munka és szórakozás, a kapcsolatépítés és a helyhez kötődés kapcsán. Ez a városon belüli helyi közösség megragadható a foglalkozásokhoz kötődő utcákon, szomszédságokon keresztül, amelyek Daniel Lord Smail kutatásai alapján meghatározzák az ott élő csoportok identitását és a kézmű-

vesek tájékozódásának, helymeghatározásának is az alapját képezik (Smail 1999). Ezeknek az ismerős helyeknek nem könnyű kikapintani a határait, hiszen minden emberi tevékenység és minden forráscsoport eltérő térbeli keretekbe rajzolható bele (Cabantous 1994). Niall Atkinson rövid reneszánsz történetek, novellák alapján azt vizsgálja meg, hogy mikor kerülnek ki ismerős közegükből a szereplők, milyen messzire kell menniük, hogy „elvessenek,” eltévedjenek saját városukban (Atkinson 2016a). A kegyelemlevelekben leírt bűnesetek is számtalan városi sétát őriznek meg a 14–16. századi francia királyságban. Ezek részletes elemzése például rámutat arra, hogy a középkori városlakók rugalmasan használják a városuk terét, nem korlátozzák mindennapi mozgásukat a saját városnegyedükre, a várost és környékét egységben tekintik, a munka, a vagyonyszerzés, az ingatlanpiac terén kifejezetten széles látókörrel rendelkeznek (Bove et al. 2007–2008, 8-12, 17–21, Novák 2018, 202–203). Ugyanezek a történetek azt is láthatóvá teszik, hogy a szórakozás, kocsmalátogatás, társas élet céljából viszont jóval szűkebb területet járnak be általában a városlakók, bár itt pedig megfigyelhetjük a fiatalok sajátos térhasználati gyakorlatait. A kézműveslegényeknél, diákoknál, alkalmi munkából élő fiatal férfiaknál forrásaink szokásszerűként utalnak a város utcáinak éjszakai bejárására, a falakon való átmászásra, a városfalon kívüli, külvárosi szórakozóhelyek látogatására, tehát hosszú, itallal és verekedéssel, időnként rablással és nemi erőszakkal tarkított, a város periferikus tereit sajátos módon használó sétákra (Novák 2018, 207–219, Corley 2009).

Az egyéni kutatások tudományos közzététele mellett a lakosai által használt városi tér feltárása gyakran ölti kollektív projektek formáját, melyek a városi tér minél alaposabb, mélyebb rekonstrukcióját, feltérképezését tűzik ki célul, digitális platformok bevonásával. Az International Commission for the History of Towns tudományos közösség például egy egész Európára kiterjedő kiadványsorozatot indított el, melynek kötetei az egyes városok keletkezését és átalakuló formáit tárja fel (*European Historic Town Atlases* sorozat), mostanra számos elkészült és kidolgozás alatt álló magyar kötettel (<https://varosatlasz.hu/hu/>). A kontinensnyi ívű vállalkozásoknál azonban gyakoribbak az egyes városokra koncentrált projektek. Egy módszertanilag nagyon jól átgondolt munka az ALPAGE projekt, amelynek történész és informatikus tagjai Párizs 19. századi térképei alapján felépítettek egy rendkívül részletes és pontos, telekalapú, georeferált digitális térképet. Erre alapozva, a korábbi korszakokból fennmaradt térképek és adatok felhasználásával, regresszív módszerrel megalkották a középkori Párizs pontos alaprajzát is. A beépítettségben, gazdasági tevékenységek helyszíneiben, egyházi és világi intézmények elhelyezkedésében végbement változások így évszázadokon átívelve követhetővé válnak, az egyes helyszínek és a hozzájuk köthető információk különféle szűrők mentén lekérdezhetők, vizualizálhatók. A papíralapú publikációk mel-

lett egy internetes felhasználói felületet is létrehoztak, amelyet azóta folyamatosan bővítenek és továbbfejlesztnek nem csak az eredeti projekt, hanem a témával foglalkozó kutatói közösség tagjai is (<https://alpage.huma-num.fr/>). Egy reneszánsz Firenzét feldolgozó vállalkozás többek között 16. század közepi összeírások adatait használta fel, melyekben a lakosokra, foglalkozásukra, vagyonukra és jövedelmeikre vonatkozóan gyűjtenek adatokat I. Cosimo de' Medici herceg emberei. Az összeírások és más források alapján a projekt résztvevői az egyes városrészek és utcák társadalmi, gazdasági jellemzőit és használatukat, hozzájuk fűződő történeteket elemezték, melynek végeredményeként tanulmánykötetet (Terpstra és Rose 2016), digitális térképet (<https://decima-map.net/>), és turisztikai appot (<https://hiddenflorence.org/>) hoztak létre. Egy középkori angol város, Chester feltérképezését vállaló projekt (Clarke 2011, <https://medievalchester.ac.uk/>) azon túl, hogy beépíti a középkori adatokat egy modern, pontos térképbe, nagyobb figyelemmel fordul a korabeli elképzelések felé, amelyek egészen eltérő módon ragadják meg a városi tér elemeit. Míg a mai tudósok a város alaprajzát a modern földrajzi logika alapján egy homogén, geometrikus logikát követő térbe rajzolják bele, addig a középkori lakosok egészen másra koncentrálnak a városuk tere kapcsán: számukra a templomok és az utcák elhelyezkedése kereszteteket rajzol ki, ami természetesen jó jelnek számít. Ez a kutatás, mint ahogy egy tanulmányában Keith Lilley is, arra mutat rá, hogy a geometriailag pontos, georeferált térképek elméletben rekonstruálják a középkori város terét, gyakorlatban azonban ez a rekonstrukció rendkívül távol áll mindattól, amit a középkori emberek gondoltak a városukról, ahogyan ők láthatták a saját közegüket – például azért, mert a 15–16. századig nem igazán léteztek városalaprajzok, sem repülőök vagy drónok, tehát a korabeli embereknek nem volt meg a lehetőségük térképként, tehát egységben, felülről rápillantani a saját városukra (Lilley 2012).

HANGOK ÉS MESTERSÉGEK

Mindennapi szokások, séták, az utca megélése – látható, hogy a városi térrel foglalkozó kutatások folyamatosan törekszenek a múltbeli tapasztalatok mind teljesebb, minél sokrétűbb rekonstruálására. Bár a totális történelem régóta létező álmáról többé-kevésbé tudjuk, hogy lehetetlen, hiszen nem vagyunk képesek egy történelmi esemény, pillanat vagy személy valamennyi elemét, vonatkozását megismerni és megérteni, az újabb dimenziók bevonása a történelmi kutatásokba mégis valamilyen módon ebbe az irányba próbál legalább korlátozott mértékű lépéseket tenni. Ilyen újabb dimenzióknak lehet tekinteni a látás mellett a többi érzékszerv működését, és a rájuk vonatkozó megélnékül kutatói érdeklődést (Cowan – Steward 2007). Úttörőnek tarthatjuk Alain Corbin 1980–90-es években kiadott, főleg a 18–19. századdal foglalkozó, de nem

kifejezetten várostörténeti munkáit először a szagokról, majd a falusi harangozásról, vagyis a hangokról, melyeket még a 2010-es években is folytatott a csendről szóló könyvével (Corbin 1982, 1994, 2018). A hangok érzékelése kapcsán a *soundscape* (hangzó táj, *paysage sonore*) fogalma bizonyult gyümölcsözőnek és gondolkodásra serkentőnek. A kifejezést R. Murray Schafer terjesztette el az 1970-es években, és a vizsgálódásnak maga a hangzó környezet, illetve a hangok társadalom általi előállítás és érzékelése jelentette a két fő pólusát. Érdeklődésében helyet kapott a múltra vonatkozó a hangzó táj folyamatos átalakulása a történelem folyamán, illetve a jövőre nézve a zajszennyezéssel, az akusztikus környezet tudatos formálásával kapcsolatos törekvések (Schafer 1977). A *soundscape*-vel kapcsolatos kutatások eleinte a fogalmat a vizualitásra koncentráló *landscape* (táj, *paysage*) fogalmához hasonló, akkor elterjedt koncepció mentén értelmezték, azaz egy adott terület rész külső szemlélő általi percepciója alapján határozták meg. Mindkét fogalomban tehát alapvetően a környezeti elemek befogadásán, érzékelésén és értelmezésén volt a hangsúly, ami alapvetően függ a kulturális környezettől is (Pancer 2017, Geisler 2014). A későbbi évtizedekben a *soundscape* fogalmának elterjedésével a jelentése is kitérte, hogy milyen diszciplína vagy diszciplínák együttes vizsgálatának vált részévé. Gyakran egyszerűen a hangzó környezet (*acoustic environment*) szinonimájaként szokás használni.

Schafer művének egyik fókuszja a modernitás által okozott átalakulás, és könyvében egy fejezet kifejezetten a premodern városok hangzó környezetével foglalkozik. Ugyanezt vizsgálja David Garrioch is, aki a 17–19. századi városok kapcsán mutat rá arra, hogy ebben a korban a városok hangzó tájaiban a mindennapi életet irányító, hasznos információkat hordozó elemeknek döntő szerepük volt az egyéb zajokhoz képest, míg a modern városokban ez a fajta viszony radikálisan megfordul. A középkori és kora újkori városokban az olyan jól szervezett hangok, mint a liturgikus és gazdasági időt is jelző templomi és világi harangok, az éjszaka biztonságát és rendjét felügyelő éjjeliőr kiáltásai, a hivatalos és kereskedelmi információkat nyilvánossá tevő kikiáltók, utcai árusok szövegei hozzájárultak a lakosok tájékozódásához. A városi hangok rendszert alkottak, melyek üzenete megrajzolta a városi rend kereteit. Az egyházi és világi hatóságok közti hatalmi viszonyok világossá váltak például azáltal, hogy kinek a harangjai (székesegyház? plébániatemplom? városháza? céhház?) jelezték a város vallásos vagy gazdasági időbeosztását, a veszélyhelyzetet vagy a politikai ceremóniákat. Hangok kísérték a rend felborítását is a városi lázadások gyülekezésre serkentő, térfoglalást jelző, erőt demonstráló, a korábbi szabályokat megszegő harangozásával és zajkeltésével. Az egyes városon belüli szomszédságok sajátos és egymástól elkülöníthető hangzó környezettel rendelkeztek, hála a közlekedés, helyi gazdasági tevékenységek, harangok által keltett hangoknak. Garrioch hangközösségeknek nevezi az azonos hangok

alapján információhoz jutó egységeket, a kifejezést (*acoustic community*) Barry Truax alkotta meg az 1980-as években (Garrioch 2003).

Ebbe a keretbe tudjuk beilleszteni a jelen szövegben vizsgált késő középkori és kora újkori párizsi mesterségekkel kapcsolatos hangokat és a hozzájuk kötődő forrásokat. A városi iparhoz és kereskedelemhez többféle jól elkülöníthető és forrásokban is követhető hang kapcsolódik. A munkavégzéshez kapcsolódó általános zajok, mint a fűrészelés, kalapácsütés, vágóhídra vitt állatok bőgése, az utcákat szelő szekerek és talicskák kerekeinek nyikorgása vagy a lovak patkóinak kopogása egy városnegyedenként változó alapot alkottak, amely valószínűleg a város gazdaságilag legaktívabb jobb partján elterülő szűk utcák és a Halles vásárcsarnok környékén volt a leghangosabb (Favier 1974, Lombard-Jourdan 2009). Ehhez az alaphoz adódtak hozzá olyan rendszerezett emberi hangok, mint a gazdaságot szabályozó rendeletek kikiáltás révén történő kihirdetése vagy a saját áruikat reklámozó utcai árusok kiáltásai.

A kikiáltó tevékenysége állandó eleme a modernitás előtti városi és falusi közösségeknek szerte Európában. A párizsi esküdt kikiáltó a hivatalos híráramlást biztosította, hirdetésének témái között szerepeltek a nagy politikai események, mint a békekötések és a királyi győzelmek, válsághelyzetek kezelése vagy éppen az adókvetés, de olyan hétköznapi feladatok is, mint a városi kézművesek gazdasági és társadalmi tevékenységeinek szabályozása, az utcák tisztítása és a személtlerakás, a koldusok és leprások eltávolítása vagy a prostitúció térbeli és időbeli keretek közé szorítása. A földhözragadt témák jóval gyakoribbak, mint a fontos politikai változások, így az esküdt kikiáltó nagyon gyakorlatias, a hétköznapiakba simuló szereplője volt a párizsi utcáknak. Mivel azonban a király és a párizsi előljáró (*prévôt*) nevében hirdette ki a hivatalos rendeleteket, ez a szerény tisztviselő valójában a királyi hatalmat képviselte az utcákon, szavai és hangja révén biztosítva az uralkodó jelenlétét a városban (Offenstadt 2009, Fogel 1989, Novák 2018, 166). A kikiáltás technikai része azt jelenti, hogy a kikiáltó hosszabb-rövidebb útvonalakon bejárta a várost, érintve forgalmas útkereszteződéseket, tereket és utcákat, majd azokon a helyeken állt meg, ahol a szokások vagy a konkrét rendelkezés alapján érdemes volt hangosan felolvasni az adott információkat és utasításokat. Néha egyedül ment, máskor egy trombitás is kísérte, a legfontosabb hirdetések kapcsán viszont egész kíséret követte, poroszlok, heroldok, nagyurak, városi tisztviselők (Novák 2007). A kikiáltás rítusa helyszínek, szereplők és üzenetek mellett hangokból is állt. A részletesen lejegyzett kikiáltásokból az derül ki, hogy nem egyszólamú akusztikai eseményről volt szó: a kihirdetendő üzenet több változatban, több szereplő szájából hangzott el. A rendeletek kihirdetésénél előfordult, hogy a kiadó intézmény képviselője a kijelölt helyszíneken emelt hangon felolvasta a rendelkezéseket, utána pedig a kikiáltó ezek egy rövidebb, például a büntetésekre koncentráló változatát kiáltva is elmondta. Az egész szertartást gyakran trombitálás vezette

fel, ez után hangos figyelemfelkeltő szavak következtek („halljátok meg király urunk és a párizsi előljáró nevében”), és miután összegyűlt a tömeg, akkor kezdődött maga a nyilvánosságra hozatal („közhírré tétetik...”) (Novák 2020, 65–66). A leginkább örömteli és ünnepélyes hírek kihirdetésével párhuzamosan harangoztak is, békekötések, királyi győzelmek, pápaválasztás alkalmából akár egész nap is zúghattak a város harangjai.

A kikiáltó hangja gyakran szólalt meg a városban gyakorolt mesterségekkel és az ezekért felelős céhekkel kapcsolatban, akár úgy, hogy céhstatútumokat vagy a gazdasági tevékenységüket szabályozó egyszeri rendeleteket hirdetett ki. Mivel a rítus része volt a városi tér bejárása, érdemes megvizsgálnunk, hogy a mesterségekkel kapcsolatosan elhangzott kikiáltások mint az akusztikus környezet speciális elemei hogyan jelentek meg a város terében, és milyen hatást gyakoroltak annak megtapasztalására. Ebben a párizsi Színes könyvek (*Livres de couleurs*, Archives Nationales, Paris, Y1 à 6) adatait tudjuk felhasználni, melyekbe a 14-16. század folyamán több száz kikiáltást jegyeztek fel. Ezeknek a többsége csak általános módon utal a „szokásos kereszteződésekre, ahol kikiáltásokat szoktak tenni,” és csak néhány tucat tartalmazza konkrét helynevek felsorolását (Novák 2022).

A mesterségekre vonatkozó kihirdetések által bejárt útvonalak elemzésével háromféle térbeli stratégiát tártam fel kutatásaim során (Novák 2020). Az elsőben a kikiáltás egyetlen helyen hangzott el, például a Halles vásárcsarnok valamelyik pontján, vagy a lóvásártéren a Saint-Honoré városkapun kívül. Ezek a kihirdetések nagyon gyakran egy szigorúan ellenőrzött és kiemelt helyszínre, legtöbb esetben a vásárcsarnokra korlátozott nagybani kereskedelemre vonatkoztak (posztó és hal), illetve olyan kereskedelmi tevékenységekre, amelyekben közvetítőkre és viszonteladókra támaszkodtak (ló és szárnyasok). Itt a kikiáltások hozzájárultak a központi helyszín értékének kiemeléséhez, a vásárcsarnok pezsgő forgatagának és a benne található számos specializálódott helyszín (posztócsarnok, nagybani halpiac) presztízsének megerősítéséhez. A második stratégia éppen ellenkezője az elsőnek, itt a kikiáltás a városi tér lehető legszélesebb lefedésére törekedett, melynek során a kikiáltó sok helyen megállt a város forgalmas kereszteződésein és a várost átszelő legszélesebb utcákon, a központtól a kapukig, sőt néha egészen a külvárosokig. Az itt használt helyszíneket sokféle témájú kihirdetés során érintették, tehát a mindennapi fogyasztási cikkek árai, a kocsmai szerencsejátékok tilalma és a vaj árusításának megtiltása a gyertyakészítők számára ugyanazokon a kereszteződéseken hangzottak el, mint a békekötések vagy válsághelyzetekben a fogadósok kötelezése a náluk megszálló idegenek napi bejelentésére. Ezek a gazdasági, politikai helyzetek láthatóan ugyanarra a széles körű hallhatóságra törekedtek, függetlenül a rendeletekben érintett mesterségek városi elhelyezkedésétől. A harmadik stratégia során a kikiáltó útvonala néhány központi forgalmas csomópont mellett az

egyest mesterségekhez speciálisan kötődő helyeket is magában foglalt. Ezek azok az esetek, ahol a mesterségek jelenléte, a sokféle szakma elhelyezkedésének megtapasztalása megragadható a kihirdetések gyakorlatán keresztül. A szakmákhoz való kapcsolódás azonban különböző formákat ölthetett: a kihirdetés történhetett kifejezetten a kihirdetett rendeletben megemlített és szabályozott helyszíneken, máskor pedig olyan helyeken, amelyek ugyan nem jelentek meg az éppen kihirdetett szövegekben, ám egyébként kötődtek az adott mesterség gyakorlásához. Néha összefüggést fedezhetünk fel az egyes kézműves céhek tagjainak adóösszeírásokból megismerhető lakóhelyei és a kikiáltások helyszínei között is. Ezekben az esetekben a kihirdetés térbeli stratégiája túlmutat a hivatalos üzenet egyszerű továbbadásán a témában érintett szakmabeliek szűk köre számára. Emellett a nagyon gyakorlatias célon túl a kikiáltó hangja mintegy akusztikusan megjelölte az adott szakmához kapcsolódó városi területeket, emblematisz épületeket és szomszédságokat, és ezt a hatást vissza-visszatérő módon meg is erősítették minden egyes kihirdetés alkalmával. A kikiáltó útvonalai természetüknél fogva nem határolták körül kizárólagos módon az egyes szakmák területeit, inkább olyan konkrét pontokat emeltek ki, ahol intenzív gazdasági tevékenység folyt, ahol az adott szakma központi épülete, céhháza, vásárcsarnoka állt vagy ahol a mesterség képviselői nagyobb arányban laktak.

A mesterségeknek ez a pontszerű, töredezett, útvonalak hangzó csomópontjaiból álló képe még inkább töredezetté válik, ha az egy szakma különféle elemeire vonatkozó kikiáltásokat vizsgáljuk meg. A pékek munkáját szabályozó 14-16. századi kikiáltások térbelisége például jól rámutat a mesterség sokoldalú gyakorlatára. A kenyér árát rögzítő statútumokat a nagybani gabonapiacokon hirdették ki a város három helyszínén (Halles vásárcsarnok, Grève tér és a Cité szigetén található Martroy piac). A napi kenyérforgalom központi helyszínei (Halles és Maubert tér) egy másik szabályozásban jelennek meg, melyben a városon kívülről érkező pékeket kötelezték arra, hogy a Párizsban elszórta helyezkedő pékárú boltok helyett kizárólag a központi árusító helyeket használják, és ezeket is csak a hét két napján. Ezt a rendeletet azonban nem a kereszteszódéseken hirdették ki, hanem informálisabb tájékoztatással egyszerűen szóban elmondták az érintett idegen pékeknek. Ugyanez a földrajzi szétszórtság figyelhető meg a már említett, a kenyér mellett a húsrá és más fogyasztási cikkekre vonatkozó ármaximáló rendeletek kihirdetésében a város számos forgalmas csomópontján. A szabályozási láncolat legvégén a norma-szegő, árdrágító pékeket találjuk, akiket nyilvános megszegéenyítéssel büntettek. A büntetésnek részét képezte a vétkeik nyilvánosságra hozatala, és a megszegett rendelkezések újbóli kihirdetése. Az ítélet megfogalmazása szerint a kikiáltások helyszíne a „Hémon keresztnél a karmeliták előtt, a Notre-Dame székesegyház kapui előtt, a Porte

Baudoyer, a Halles és a Tirouer keresztjeinél”. Ha térképre visszük ezeket a helyszíneket, látható, hogy részben megegyeznek fontos kereskedelmi csomópontokkal (Maubert tér, ahol a Hémon kereszt állt, Porte Baudoyer kereszteződés és a Halles vásárcsarnok), amelyek közül néhány, amint azt láthattuk, kötődött is a kenyér forgalmazásához. Fontos azonban odafigyelnünk a szöveg pontos szóhasználatára – a kereszteződéseken és piactereken álló keresztet, illetve a templomok előtti terek említése ugyanezeknek a helyszíneknek a szakrális és bírósághoz kapcsolódó dimenzióját helyezi előtérbe. Az említett helyek ugyanis szinte kivétel nélkül az egyházi, majd később világi bíróságok vesztőhelyeiként is szolgáltak. A pékekhez kötődő kihirdetési helyek sokszínűsége arra mutat rá, hogy az egyes mesterségek szoros térbeli kötődése önmagában nem ad elegendő alapot a kihirdetés rítusán keresztül történő reprezentációjuk értelmezéséhez. Ehhez ugyanis még át kell látni a mesterséghez kapcsolódó szakmai tevékenységek sokféle módozatát és szintjét, illetve a résztvevő mesteremberek számos szerepét a gazdasági és társadalmi kapcsolathálóban, ahol részt vettek mint gyártók, közvetítők, ellenőrök, riválisok és együttműködő partnerek, szabályszegek és normaállítók. A kikiáltó hangja és az egyes mesterségek hangzó megjelenítése a kihirdetés rítusa révén valójában a nagyvárosi gazdaság és társadalom sokszínűségét és komplex összefonódásait tette érzékelhetővé.

A kikiáltó tevékenysége és a különféle szakmai csoportok együttélésének élménye jobban érthetővé válik, ha belehelyezzük a városi környezetnek mindazon elemei közé, amelyek szintén hozzájárultak ehhez a tapasztalathoz. A mesterségek jelenléte megnyilvánult a nagyon sokféle, foglalkozásra (*Poissonnerie, Tannerie, Vannerie, Verrerie, Heaumerie* stb.) vagy mesterséggel kapcsolatos tárgyra utaló utcanevben (*Vieilles-Poulies, Platre, Petits-Souliers* stb.). A legtöbb ehhez hasonló utcanev a Szajna jobb partján levő városrészben jelenik meg, amely a város ipari és kereskedelmi központja volt. A mesterségre utaló utcanevek nem minden esetben feleltek meg a környéken ténylegesen folyó gazdasági tevékenységnek, de számos szomszédságban igen. Cserzővargák valóban működtek a *Tannerie, Mégisserie, Corroierie* utcákban, a *Possonnerie, Poisson, Harengerie* utcanevek jól illeszkedtek a *Petit Pont* (Kis híd) környékén árusító halkereskedők tevékenységéhez. A jobb part szívében található szomszédság, ahol a mészárszékek működtek, olyan helynevekkel büszkélkedhetett, mint az *Écorcherie, Tuerie, Triperie, Place aux Veaux* és *Saint-Jacques-de-la-Boucherie*, amelyek mind nyúzásra, ölésre, pacalra és marhahúsról vonatkoztak (Favier 1974, 31–51, Leguay 1984, 28–31).

A helyhez kötött utcanevek és hivatalos kikiáltások mellett a mesterségek jelenlétére utaltak a mozgóárusok vagy éppen nyitott stand mellett álló kofák által kiabált reklámszövegek is, amelyek utcán árusított készételek, zöldségek, tejtermékek, mártások, ponyvanyomtatványok, ruhák, kisebb iparcikkek, szén megvásárlására, de akár szolgáltatások,

mint köszörlés, foghúzás, ruha- és bútorjavítás, vagy éppen mobil illemhely igénybevételére bátorították a lakosokat (Lett és Offenstadt 2003, 25–26). Párizsban külön foglalkozás volt a „borok és testek kikiáltója,” melynek képviselői egyrészt kocsmák és bort kimérő magánszemélyek számára reklámozták az eladásra szánt borokat, kezükben kancsóval és kupával, másrészt nemrég elhunyt személyek haláláról tájékoztatták a közösséget, harmadrészt pedig elveszett tárgyak és elkószált gyerekek megtalálására is buzdítottak (Lett és Offenstadt 2003, 20–21). A sokféle árus által keltett hangzavar már a középkor végétől a nagyvárosi élet egyik legfontosabb jellemzője lett.

Ehhez az akusztikus kavalkádhoz még hozzáadódott a harangok hangja is. Ezt gyakran szokás az egész városban hallható hangtakarónak tekinteni, amely ezáltal a városi közösség és identitás egységbe forrasztó eleme lehetett (Symes 2010), ám a városi harangok használatában lehet térbeli és időbeli különbségeket is felfedezni. A párizsi céhek működését szabályozó statútumokban gyakran előkerül, hogy melyik templom harangjai jelzik majd a munkaidő kezdetét és végét. Itt azonban nem egyszerűen arról van szó, ahogyan azt Jacques Le Goff híres tanulmányában megfogalmazta, hogy az egyház ideje és a kereskedő ideje versengett egymással a város hatalmi közegében az idő ellenőrzéséért (Le Goff 1960). A statútumok ugyanis időről-időre eltérő harangokat jelölnek ki az egyes céhek számára. A leggyakoribb választás a Notre-Dame katedrális harangja vagy a királyi palota, a *Palais* 14. század óta működő nagy órája volt, de támaszkodtak általánoságban a plébániatemplomok harangjaira is. A Halles piacon működő halkereskedők számára viszont 1320-ban azt szabták meg, hogy a napi munka a Saint-Magloire templomban harangozott primával kezdődik, és a Saint-Eustache templom vesperásra hívó harangjával zárul (Lespinasse 1886, 141). A választás okát nem tudjuk, közrejátszhatott benne talán az a praktikus megfontolás, hogy a két templom a Halles vásárcsarnok két eltérő oldalán helyezkedett el, és így jól azonosítható akusztikus jelekkel tudtak szolgálni az ott dolgozó árusoknak. Az eset-tanulmányok tehát árnyalni tudják a városi hangzó tér konfigurációját (Atkinson 2016b).

PÁRIZSI KIÁLTÁSOK, PÁRIZSI UTCÁK, PÁRIZSI TOLONGÁS

A nagyvárosi kiáltások nem csupán a hétköznapi gazdasági tevékenységek körébe tartoztak, hanem egy egész kulturális terméksor épült rájuk, már a 13–14. századtól kezdődően, sőt valójában a hétköznapi gyakorlatokról szerzett tudásunkat is nagyrészt az ide tartozó művekből szerezzük. A műfaj kiindulópontjának Guillaume de la Villeneuve 1260 körül írt versét szokás tartani a párizsi kiáltásokról *Les crieries de Paris* címen.

Azonban már korábban is találkozunk a jelenség elemeivel Jean de Garlande egyetemi klerikus *Dictionarius* című, a 13. század elején keletkezett munkájában, amely a hétköznapi élet latin szókincsét gyűjti össze a tanulók számára etimológiai magyarázatokkal, a mai nyelvkönyvek példamondataihoz hasonló rövid állításokba illesztve. Ebben egy rész a párizsi mesteremberek tevékenységén keresztül mutatja be az általuk előállított tárgyak nevét, körülbelül negyven különféle szakma felsorolásával (Lachaud 2006b). A városi hangzó tapasztalatok szempontjából kiemelendő, hogy a felsorolás néhány pontján a szerző konkrét személyekre, hangokra és helyszínekre is utal, leírja például, hogy egy cipőárus szomszédja elindult néhány deszkára helyezett cipővel, hogy eladja őket, illetve hogy a különféle párizsi hidakon miket árusítanak. A vándor szőrmejavítók az utcán járva hangosan hívják a kuncaftokat, a kupajavítók javítandó kupákért kiabálnak, a borkikiáltók négy, hat,, nyolc és tizenkét dénárért kínálják a bort a szomjazóknak, az éjszaka leszálltával pedig az ostya- és töltőtpite-árusok járnak az utcákat kosárral a karjukon (Rubin 1981. 30–32). A városbejárás ötlete, a mesterségek saját közegükbe illesztett felsorolása tehát egy iskolai használatra szánt szövegben jelent meg először Párizs kapcsán.

Guillaume de la Villeneuve párizsi kiáltásokról szóló verse a *Dit, Ditié* műfajba illeszkedik, amelyet az énekelt versekkel szemben elmondás, felolvasás módján adtak elő, és rendkívül széles tematikai és műfaji keretekkel rendelkeznek: tartalma lehet elbeszélő vagy lírai, néha allegorikus. A felsorolt 130 kiáltást és árut a szerző beleilleszti egy nap leforgásába is: az árusok egészen az éjszaka leszálltáig „bögnék,” és már napkeltekor elkezdik a kiabálást. Először a bemelegített fürdőt reklámozzák, majd heringet, húsokat, fokhagymás mártást, babot és borsót, majd tejtermékeket, gyümölcsöket, tűzifát, olajat és ecetet, végül pedig a korabeli utcán fogyasztható gyorsételeket, a különféle hússal töltött pitéket és édes ostyákat. Ezen a ponton bekapcsolódnak más szereplők is a városi hangzavarba, a koldulórendek és utcai kéregetők, akik kenyérért könyörögnek, majd utána ismét iparcikkek és szolgáltatások hosszú sora következik, a méasztól a tengerentúli szappanon át a mogyoróig, matractól a gombokig és javításra váró köpenyig. A sorba belekerülnek az elveszett tárgyak és a halottak is, akikért a kikiáltók csengettyűt ráznak és kiabálják, hogy imádkozzanak a lelki üdvükért (Franklin 198.: 153–164). Az áruk és kereskedők mellett a szövegben ma-guk a kiáltások is megjelennek („Uram, ha fürödni mennél és fürdőzni most azonnal, forró a víz, nem hazudok,” „Íme a jó orléans-i saláta,” „jó tűzifa, két obulusért odaadom”), ám ezek beleolvadnak a felsorolásba. A verssel körülbelül egy időben zenei formában is megjelent a párizsi kiáltások témája, két motetta maradt fenn ezzel kapcsolatban egy-egy kéziratban (Vissière 2010, 137–38).

Bármennyire is szokatlannak tűnik számunkra irodalmi témaválasztásként az utcai árusok kiabálása, láthatóan divatossá vált, és az elemei-

nek különféle kombinációi rendre megjelennek a következő évszázadok alkotásaiban. Az egyik visszatérő motívum a lista mint szerkezeti elem lett, visszatükrözve talán a 13. századi nagy teológiai summák részeket összegyűjtő és ezzel a világ teljességét megragadó szándékát (Jeay 2006). Rutebeuf, egy szintén a 13. század második felében alkotó párizsi költő számos verset írt, amelyben a lista forma dominált. Verseiben felsorolja a párizsi szerzetesrendeket (*Le dit des ordres*) és a templomokat (*Le dit des moustiers*), vagy éppen a vásárban található árucikkeket és egy sarlatán trükkjeit (*Li diz de l'erberie*). Rutebeuf verseiben az árucikkek és szerepek mellett egyre hangsúlyosabban jelennek meg a városi tér elemei (Franklin 1984, 165–204).

Ez vezet a második divatosá váló motívumhoz, az utcák felsorolásához. 1310 körülre datálhatjuk Guillot *Le dit des rues de Paris* című versét, amelyben egy városi séta ürügyén végiglátogatja Párizs valamennyi városrészét, és egymás után megemlíti azoknak az utcáknak a nevét, amelyeket érint. „A Hárfa utcával szemközt / A Szent Szeverin utcába értem / Itt a kereszteződésig mentem / A Nagy Utcát leltem ottan / Majd onnan elkanyarodtam / Épp a Másolók utcájába.” Az utcanevek felsorolása közben nagyon konkrét, a járásra, hely- és irányváltoztatásra utaló igéket találunk, az illúzió tehát nyelvi szempontból teljes: Guillot verse egy séta elbeszélése is lehet. Egy korábbi munkámban térképre vittem a versben található utcákat, és ebből az derült ki, hogy az utcanevek valóban topografikus rendben követik egymást, tehát lehetséges, hogy valaki valóban végigjárta a várost, és feljegyezte az ennek során érintett utcákat, majd ezt öntötte rímes, bár nem túl veretes formába. (Novák 2018 115–120) A versben körülbelül 300 utcanevet említ a szerző, ebből majdnem 60 a korábban már említett mesterségekkel kapcsolatos helynév. Mindössze két olyan eset van csak, a *Lavendières* és a *Pelleterie* utcánál, amikor a szerző az elbeszélésben említést tesz az itt dolgozó mosónőkről és szőrmekészítőkről. Az utcanevekhez fűzött egyéb, az ide kötődő tevékenységekre utaló elem kocsmákra, egyetemistákra és bordélyházakra vonatkozik (Mareuse 1875, 9–10). A korábban a mesterségek és a városi tér kapcsolatát érintő fejtegetéseink itt mintha mellékvágányra futnának: a különféle szakmákkal kapcsolatos utcanevek Guillot versében nem egyazon céhbe tartozó kézműves-identitásokat tárnak fel, hanem inkább sokféle együttélő szereplő kavalkádját, a bőség mámorát, egy fogyasztói paradicsomot (Lachaud 2006a).

Ezt az utcalistát dolgozta bele 1400 körül keletkezett városdicsőítésébe Guillebert de Metz, aki azonban több formai változtatást eszközölt: elhagyta a verses formát, kihagyta az elbeszélői hozzáállást és a sétálást, mint a felsorolás ürügyét. Így utcanevek pusztán felsorolásává vált a korábbi vers, a fent idézett versrészlet például így jelenik meg: „Hárfa utca, nagy Szent Szeverin utca, Szent Jakab útkereszteződés, Jegyzők és Másolók utcája”. Az utcalista formai egyszerűsödése együtt járt azzal, hogy beépült egy komplex városleírásba, amelyben a leíró és történeti

részek mellett más listák is helyet kaptak, az utcák mellett templomok, paloták, egyetemi kollégiumok, híres párizsi prédikátorok felsorolásával. Az adatszerűséget erősíti a mézárszékeken megölt napi állatmennyiség megadása. Végül változás az is, hogy Guillot listáját Guillebert de Metz három részre vágta, és a három városrész elkülönülő leírásainak megfelelő helyére illesztette be őket (Novák 2018, 110).

A 15. század végén, már nyomtatott formában egy új utcalista jelent meg, amely az előző szövegektől eltérő sorrendben sorolta fel a város utcáit (*Les rues et églises de Paris avec la despence qui se fait chascun jour*). Az utcák és a templomok felsorolása mellett ez a népi olvasásra szánt rövid nyomtatvány az olvasók elé tárta a városi ételmszerfogyasztás hatalmas méreteit, verses formában megadták a város kerületének hosszát, közöltek még néhány tréfás fejtörőt, Párizs betűivel kezdődő sorokból álló dicsérő versikét, illetve nagyon praktikus módon leírták azt is, hogy milyen napi kiadásokkal kellett számolni a Párizsban tartózkodóknak. Az egész nyomtatványt pedig egy már ismerős elem, a párizsi árucikkeket reklámozó kiáltások (*Les criys daucunes marchandises que lon crye parmy Paris*) sora zárta. A forma itt tájékoztató jellegű, a szerző megszólítja a hallgatóságot, és elmeséli, hogy miket hallhatnak a város utcáin, néha idézve magukat az elhangzó kiáltásokat is: „Ezután az utcákon reggel és este azt halljátok majd nagy hangon, erősen kiáltani: szenet, friss fából szenet, nem hazudok”.

Az utcalista és a kereskedői kiáltások összekapcsolódása rendkívül népszerűnek és sikeresnek bizonyult, ugyanis a 16–18. században Párizs utcái és kikiáltásai (*Les rues et les cris de Paris*) címen számtalanszor újra kiadták, megőrizve a 16. századi utcák listáját, miközben a város fizikai tere hatalmas átalakuláson ment keresztül és óriásira növekedett (Milliot 2000). Ezzel egy időben újabb hordozókon is hódítottak az utcai kiáltások: Clément Janequin 1547-re datált négyszólamú kórusműve (*Voulez ouyr les cris de Paris*) körülbelül ötven kiáltást foglal magába, az eddig szokásos elbeszélő körítés nélkül, mintegy idézve magukat a kiáltásokat: „Forró kis piték, forró kis piték,” „Ki kér tejet?” „Itt a szép hagymám, szép salátám, szép spenótom, szép petrezselymem” (Kastner 1857, 50–51.). Hasonló zenei pályát futottak be a londoni kiáltások, melyekről a 17. század elején Orlando Gibbons és Thomas Weelkes is írt *The Cries of London* címen kórusműveket (Brioist – Milliot 2010). A sokféle hangon szóló, megfeythető zenéjű nagyváros egészen a 19. század közepéig létezett, ekkor kezdte el az utolsó pillanatban tudományos módon összegyűjteni a párizsi kiáltásokat Georges Kastner zeneszerző, aki a középkori kezdetektől saját korának városi folklórájg feldolgozta a kiáltásokat, majd írt belőle egy zeneművet, egy „humoros szimfóniát” (Kastner 1857).

A 16–18. században képeken, képsorozatokon is megjelentek a párizsi utcai árusok (Scott 2013). Az egyik emblemikus alkotás François Guérard *Cris de Paris* című metszete 1700-ból, ahol egy utcai közegbe elhelyezve két tucatnyi árus kínálja a termékeit, az alakok mellett a reklámkiáltások

felirataival: „Vegyenek korsókat,” Szép eper, eper,” „Vegyenek jó késeket” (Scott 2013). A hangzásvilág összevisszaságát formálta át szinte a tapintás élményévé Guérard egy másik kompozíciójában, a *Párizsi tolongásokban* (*Les embarras de Paris*), melynek fő témája a tömeg, az összeütközések, a járólélek sűrűsödése, a lökdösődés, mint a nagyvárosi élmény egyik alapeleme. Itt is megfigyelhetők a nemzetközi párhuzamok, a korai példa Ambrogio Brambilla *Gridi di Roma*, Római kiáltások című metszete lehet, amely 1580 körül keletkezett és szépen elkülönített sorokban haladó utcai árusokat ábrázol, kezükben az áruikkal, lábuk alatt a rájuk vonatkozó felirattal.

Vincent Milliot, a párizsi kiáltások kora újkori divatjának legfontosabb kutatója arra mutat rá, hogy az eleinte népies, szórakoztató, a nagyváros élményét átadni kívánó műfaj milyen egészen új jelentéseket vett fel a 17–19. század folyamán. Az eredetileg népi nyomtatványokban megjelenő kikiáltók porcelánszobrok, mázas edények, az elit által forgatott színes albumok főszereplői lettek. A 17. század folyamán a megjelenésük is átalakult, kopott ruhájú, esetlen városi kézművesekből egy időre rendezett ruhájú, gáláns testtartású csinos fiatal urakká és hölgyekké váltak, akik kecsesen tartották a kezükben a káposztát és a zsák szenet. A 18. századi ábrázolások aztán visszatértek a realistább ábrázolásmódhoz, ám Milliot szerint itt sem életből ellesett zsánerképeket láthatunk, hanem moralizáló típusokat. Véleménye szerint ebben az időben a párizsi egyszerű munkásemberek ábrázolása elit fogyasztási termékké vált, amely kielégítette a felső tízezer egzotikus kalandvágát azzal, hogy betekintést engedett egy ismeretlen világba a tényleges találkozás és bepiszkolódás veszélye nélkül (Milliot 2016). Tom Nichols egy másik értelmezést javasol, az utcai kiáltásokat az általános szegénységkép társadalmi problémájába illesztve: ő úgy gondolja, hogy a szintén rendkívül népszerű koldustrükkök és alvilágábrázolás műfajaiban szereplő (Kovács 2016) veszélyes szegényekkel szembeállítva az utcai kiáltások a tisztas, munkás szegénység megszelídített képét nyújtották az aggó gazdagoknak, megnyugtatta őket egy ideális társadalom lehetőségével (Nichols 2021).

MEGTAPASZTALT METROPOLISZ?

A látás melletti más érzékszerveknek szentelt figyelem, a hangzó környezet bevonása a városi tér megtapasztalásának vizsgálatába egyrészt hozzájárul új összekapcsolódások és korábban elhanyagolt dimenziók feltárásához. Az így kapott üzenet azonban nem egyértelmű, nem egyetlen hangon szól, egyszerre találkozunk a rendezettség igényével és a lenyűgöző polifóniával, a nagyvárosi gyakorlatok és kapcsolatok komplexitásával akár a térben, akár a társadalomban, akár a gazdaságban. Ez a hétköznapiakban is megragadható sokszínűség nyer művészi kifejezésmódokat szóban, képben és zenében is, ahol mai fejjel nehezen

érthető divatjelenségeknek lehetünk tanúivá – ugyan mi lehetett a szóra-
koztató a nagyvárosi utcák hosszas felsorolásában? Vagy éppen nagyon
is modern párhuzamokat találhatunk a reklámszövegek saját keretükből
kiemelésében és másodlagos felhasználásában? Az egyre gazdagabbá
váló képi ábrázolások elemzése mutatott rá emellett arra, hogy a városi
kultúra egyedisége és varázslatossága mellett a képek szólnak a rajtuk
ábrázolt hangos árusok és fogyasztók közötti társadalmi szakadékról is,
utóbbiak egzotikumkereséséről és gyanakvó hozzáállásáról. Így a város
élménye, hangjainak, látványának megtapasztalása nem egyszerűen
az akusztikus vagy vizuális közeg befogadásáról szól. A változó formák
és felhasználások azt mutatják, hogy a hordozók, szerzői szándékok,
kulturális közegek és még a rokon műfajok is hatnak az érzékelt jelen-
ségek értelmezésére, és így a várost és társadalmát jelentések gazdag
kincstárává teszik.

IRODALOM

- Atkinson, Niall. 2016a. „Getting Lost in the Italian Renaissance.” *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 19: 177–207.
- Atkinson, Niall. 2016b. „Seeing sound. Mapping the Florentine Soundscape.” In *Mapping Space, Sense, and Movement in Florence: Historical GIS and the Early Modern City*, szerkesztette Nicholas Terpstra és Colin Rose, 149–68. London: Routledge.
- Boone, Marc. 2002. „Urban Space and Political Conflict in Late Medieval Flanders.” *Journal of Interdisciplinary History* 32: 621–40.
- Boone, Marc és Élodie Lecuppre-Desjardin. 2012. „Entre vision idéale et représentation du vécu. Nouveaux aperçus sur la conscience urbaine dans les Pays-Bas à la fin du Moyen Âge.” In *Bild und Wahrnehmung der Stadt*, szerkesztette Peter Johaneck, 79–97. Bécs: Böhlau.
- Bove, Boris, Yvonne-Hélène Le Maresquier, Caroline Bourlet, Benoît Descamps és Marie Bouhaïk-Gironès: 2007-2008. „Du proche au lointain: essais de restitution de l’espace vécu à la fin du Moyen Âge.” *Bulletin de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Île-de-France* 134–135: 7–46.
- Brioist, Pascal és Vincent Milliot. 2000. „Échanges culturels et sensibilités auditives: le «chant des rues» (Cris de Londres, Cris de Paris) aux XVIe et XVIIe siècles.” In *Le chant, acteur de l’histoire*, szerkesztette Jean Quéniart, 199–211. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Cabantous, Alain. 1994. „Le quartier, espace vécu à l’époque moderne: ambiguïté et perspectives d’une histoire.” *Histoire, économie et société* 13: 427–39.
- Certeau, Michel de. 2010. *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye I.* Budapest: Kijárat kiadó.
- Clarke, Catherine A. M. szerk. 2011. *Mapping the Medieval City. Space, Place and Identity in Chester c.1200–1600.* Cardiff: University of Wales Press.
- Clarke, Georgia és Fabrizio Nevola. 2013. „Introduction: The Experience of the Street in Early Modern Italy.” *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 16: 47–55.
- Cockayne, Emily. 2007. *Hubbub: Filth, Noise and Stench in England, 1600–1770.* New Haven: Yale University Press.
- Contamine, Philippe. 1988. „Peasant Hearth to Papal Palace: The Fourteenth and Fifteenth Centuries.” In *A History of Private Life. Revelations of the Medieval World*, szerkesztette Georges Duby, 425–505. Cambridge: Belknap Press.
- Corbin, Alain. 1982. *Le miasme et la jonquille: L’odorat et l’imaginaire social, XVIIIe-XIXe siècles.* Párizs: Flammarion.
- Corbin, Alain. 1994. *Les cloches de la terre: Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle.* Párizs: Flammarion.
- Corbin, Alain. 2018. *Histoire du silence: de la Renaissance à nos jours.* Párizs: Flammarion.

Corley, Christopher R. 2009. „On the Threshold: Youth as Arbiters of Urban Space in Early Modern France.” *Journal of Social History* 43: 139–56.

Cowan, Alexander és Jill Steward. 2007. *The City and the Senses. Urban Culture Since 1500*. Aldershot: Ashgate.

De Vivo, Filippo. 2016. „Walking in Sixteenth-Century Venice: Mobilizing the Early Modern City.” *Tatti Studies in the Italian Renaissance* 19: 115–41.

Eckstein, Nicholas A. 2016. „Florence on Foot: An Eye-Level Mapping of the Early Modern City in Time of Plague.” *Renaissance Studies* 30: 273–97. DOI: 10.1111/rest.12144

Favier, Jean. 1974. *Paris au XVe siècle*. Párizs: Seuil.

Fogel, Michèle. 1989. *Les Cérémonies de l'information dans la France du XVIe au XVIIIe siècle*. Párizs: Fayard.

Franklin, Alfred. 1984. *Les rues et les cris de Paris au XIIIe siècle*. Párizs: Les Éditions de Paris.

Garrioch, David. 2003. „Sounds of the City: the Soundscape of Early Modern European Towns.” *Urban History* 30: 5–25. DOI: 10.1017/S0963926803001019

Gauvard, Claude. 1991. „De grace especial”: *Crime, État et société en France à la fin du Moyen Âge*, 2 vols. Párizs: Publications de la Sorbonne.

Geisler, Élise. 2014. “Soundscape revisited.” *Metropolitics*, január 8. <http://www.metropolitiques.eu/Soundscape-revisited.html>

Guyot-Bachy, Isabelle. 2004. „Géographie urbaine des chroniqueurs parisiens de Philippe le Bel à l'avènement de Charles V.” In *Être Parisien. (Paris et Ile-de-France. Mémoires 55.)*, szerkesztette Claude Gauvard és Jean-Louis Robert, 481–92. Párizs: Sorbonne

Jaritz, Gerhard szerk. 2001. *Die Strasse. Zur Funktion und Perzeption öffentlichen Raums im Späten Mittelalter*. Bécs: Verlag der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften.

Jeay, Madeleine. 2006. *Le commerce des mots. L'usage des listes dans la littérature médiévale (XIIe–XVe siècle)*. Genf: Droz.

Kastner, Georges. 1857. *Les voix de Paris: essai d'une histoire littéraire et musicale des cris populaires de la capitale depuis le Moyen Âge jusqu'à nos jours*. Párizs: Brandus, Dufour – Renouard.

Kovács Janka. 2016. “Csavargók, tolvajok, akasztófavirágok. A londoni alvilág képeinek kialakulása a 16–17. századi ponyvairódalomban.” *Első Század*, 15 (3–4): 23–36.

Lachaud, Frédérique. 2006a. „Espaces, acteurs et structures de la consommation dans les villes médiévales.” *Histoire urbaine* 16: 5–16.

Lachaud, Frédérique. 2006b. „La première description des métiers de Paris: le Dictionarius de Jean de Garlande (vers 1220-1230).” *Histoire urbaine* 16: 91–114.

Lazarev, Andrej. 2012. „Les cartes mentales de Paris aux XVe–XVIIIe siècles.” In *Les histoires de Paris. De l'âge classique à la modernité (XVIe–XVIIIe siècle)*, szerkesztette Thierry Belleguic és Laurent Turcot. Párizs: Hermann.

Le Goff, Jacques. 1960. „Au Moyen Âge: temps de l'Église et temps du marchand.” *Annales ESC* 15: 417–33.

Lespinasse, René de. 1886. *Les Métiers et corporations de la ville de Paris: xive-xviii siècles*. I. kötet. Párizs: Imprimerie nationale.

Les rues et églises de Paris avec la despençe qui se fait par chascun jour, s.l.n.d.

Leguay, Jean-Pierre. 1984. *La rue au Moyen Age*. Rennes: Ouest-France.

Lett, Didier és Nicolas Offenstadt. 2003. „Les pratiques du cri au Moyen Âge.” In *Harò! Oyez! Noël! Pratiques du cri au Moyen Âge*, szerkesztette Didier Lett és Nicolas Offenstadt, 5–41. Párizs: Publications de la Sorbonne.

Lilley, Keith 2012. „Mapping Truth. Spatial Technologies and the Medieval City: A Critical Cartography.” *Postclassical archeologies* 2: 201–23.

Lombard-Jourdan, Annie. 2009. *Les Halles de Paris et leur quartier (1137-1969)*. Párizs: École Nationale des Chartes.

Mareuse, Edgar. 1875. *Le Dit des rues de Paris (1300) par Guillot de Paris*. Párizs: Librairie Générale.

Milliot, Vincent. 2000. „L'espace parisien dans les imprimés de large circulation (XVIe–XVIIIe siècles): une archéologie de la lecture des guides urbains?” In *Les guides imprimés, du XVIe au XXe siècle. Villes, pays, voyages*, szerkesztette Gilles Chabaud, Evelyne Cohen, Natacha Coquery és Jérôme Penez, 59–70. Párizs: Belin.

Milliot, Vincent. 2016. „Les Cris de Paris, figures d'un peuple apprivoisé.” *Revue de la BNF* 52: 12–25.

Nichols, Tom. 2021. „Motives of Control/Motifs of Creativity. The Visual Imagery of Poverty in Early Modern Europe.” In *The Routledge History of Poverty in Europe, c. 1450–1800*, szerkesztette David Hitchcock és Julia McClure, 138–63. Oxon: Routledge.

Novák Veronika. 2007. *Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén*. Budapest: Gondolat – Infonia.

Novák Veronika. 2018. *Utcák, szavak, emberek. A városi tér és használata Párizsban a középkor és a kora újkor határán*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó.

Novák Veronika. 2019. „»Párizs városának kellős közepén« – büntettek, történetmesélés és félelem a 15–16. században.” In *Az érzelmek története*, szerkesztette Valuch Tibor, Lukács Anikó és Tóth Árpád, 123–41. Budapest, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület.

Novák Veronika. 2009. „A térhasználat kutatása – módszerek és lehetőségek. A társadalmi tér vizsgálata a középkori és kora újkori városok történetében.” *Urbs Magyar Városhistória Évkönyv* 14 2009. 11–33.

Novák Veronika. 2020. „L'espace du cri à Paris aux XIVe-XVIe siècles: recherches sur les „lieux accoutumés”.” *Revue historique*, 696: 61–86.

Novák Veronika. 2022. „Helynevek és hatalom – a lista és a „szokásos helyek” retorikája a középkori információáramlásban.” *Belvedere Meridionale* 34: 94–106.

Offenstadt, Nicolas. 2013. *En place publique. Jean de Gascogne, crieur au XVe siècle*, Párizs: Stock.

Pancer, Nira. 2017. „Le silencement du monde. Paysages sonores au haut Moyen Âge et nouvelle culture aurale.” *Annales HSS*, 72: 659–99.

Roux, Simone. 1995. „Bornes et limites dans Paris à la fin du Moyen Âge.” *Médiévales* 28: 129–37.

Roussel, Diane. 2012. *Violences et passions dans le Paris de la Renaissance*. Seyssel: Champ Vallon.

Rubin, Barbara Blatt ford., szerk. 1981. *The Dictionarius of John de Garlande*. Lawrence: The Coronado Press.

Schafer, R. Murray. 1994 (1977). *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Rochester: Destiny Book.

Schulz, Jurgen. 1978. „Jacopo de' Barbari's View of Venice. Map Making, City Views and Moralized Geography Before the Year 1500.” *The Art Bulletin* 60: 425–74.

Scott, Katie. 2013. „Edme Bouchardon's 'Cris de Paris': Crying Food in Early Modern Paris.” *Word & Image: A Journal of Verbal/Visual Enquiry*, 29: 59–91. DOI: 10.1080/02666286.2012.738081

Smail, Daniel Lord. 1999. „The Linguistic Cartography of Property and Power in Late Medieval Marseille.” In *Medieval practices of space*, szerkesztette Barbara A. Hanawalt és Michal Kobiálka, 37–63. Minnesota: University of Minnesota Press.

Symes, Carol. 2010. „Out in the Open, in Arras: Sightlines, Soundscapes and the Shaping of a Medieval Public Sphere.” In *Cities, Texts and Social Networks, 400–1500: Experiences and Perceptions of Medieval Urban Space*, szerkesztette Caroline Goodson, Anne E. Lester és Carol Symes, 279–302. Farnham: Ashgate.

Terpstra, Nicholas és Colin Rose. 2016. *Mapping Space, Sense, and Movement in Florence: Historical GIS and the Early Modern City*. London: Routledge.

Vissière, Laurent. 2010. „Le paysage sonore parisien aux XIIIe et XIVe siècles ou la naissance des cris de Paris.” *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 136–58.

Zemon Davis, Natalie. 1987. *Fiction in the Archives: Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford: Stanford University Press.